

Tekstologijos galimybės tiriant Balio Sruogos *Dievų mišką*

Neringa Markevičienė, *Balio Sruogos kūrinio Dievų miškas rašymo ir redagavimo istorija*: Monografija, serija „Lietuvių tekstologijos studijos“ III, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, 549 p., ISBN 978-609-425-138-2

Skaitydami Neringos Markevičienės knygą apie Balio Sruogos *Dievų miško* rašymo ir redagavimo istoriją, dar kartą įsitikiname, koks vertingas, įdomus ir kokio sunkaus likimo kūrinys yra *Dievų miškas*, kaip jį paženklino nevyksiai pradėtas leidybos procesas, kartu suteikdamas jam išskirtinę istoriją ir padarydamas tekstologiniam tyrinėjimui itin įdomiu kūrinium. Kita vertus, atrodo, kad Sruoga ir po mirties liko ištikimas savo vaidmeniui lietuvių literatūroje – skatinti diskusijas ir naujų naratyvų kūrimą.

Tyrimą Markevičienė pradeda aštriu klausimu: „ar iki šiol skaitomi *Dievų miško* 1957, 1997, 2005 m. leidimų tekstai atitinka tai, ką buvo parašęs Sruoga?“, ir hipoteze, o veikiau kategorišku teiginiu, kad visiems publikuotiems *Dievų miško* tekstams „skirtingu laipsniu būdingas redaktorių ‚bendraautorystės‘ fenomenas“; kad iki šiol neturime kanoninio, kritiškai nustatyto kūrinio teksto, „bent sąlygiškai patikimai perteikiančio šaltinių duomenis ir kartu – autoriaus kūrybines intencijas“ (p. 22). Kai kuriuos klausimus provokuoja knygoje pateiktos teorinės tekstologijos įžvalgos: pavyzdžiui, ar galima parengti vieną stabilų kūrinio tekstą ir ar toks tekstas nebūtų irrealus, niekada neegzistavęs redaktorių konstruktas? ar įmanoma absoliučiai išgryninti autoriaus intencijas ir kaip atrodytų genijų tekstai be genijų redaktorių įsikišimo? ar paskutinė autoriaus valia yra patikimiausia leidžiant kanoninį tekstą ir ar jis yra pranašesnis už atskirus šaltinius, kita vertus, ar kūrinio daugiavariantiškumas nekenkia jam taip pat, kaip ir cenzūriniai taisymai? Skaitančiajam monografiją kyla ir konkrečių klausimų apie Sruogą: ar pagaliau sužinosime, kas dar, be Valio Drazdausko, buvo *Dievų miško* redaktoriai ir/ar cenzoriai, koks Sruogos juodraščių, taip pat ir Algio

Samulionio rengtos knygos apie *Dievų mišką*, likimas? Markevičienė apdairiai apibūdina savo poziciją kaip klausiančią, apsiribodama bandymu aiškintis (ne „išaiškinti“) probleminius teksto istorijos klausimus, pripažindama, kad kritikai genetikai taip pat dažnai tik spėja, ieškodami galimų atsakymų ir žinodami, kad jie „gali ir nesušvisti“ (p. 13).

Ką iš šio tyrimo tvirtai ar apytvirtai sužinome? Deja, iš anksto informuojama, kad nėra pakankamai tikslių duomenų, kiek iš viso žmonių taisė *Dievų mišką* ir kas jie buvo (p. 46). Turėdama subjektyvių įtarimų, autorė įdomią informaciją pateikia tolimoje knygos išnašoje: Juozo Bulavo atsiminimuose minima, kad Sruoga „ypač neigiamai linksniavo [J. V.[Ž?]] ir [K. K.]“; galimai Juozą Žiugždą ir Kostą Korsaką, bet tuoj mus „atšaldo“, teigdama, kad kategoriškai tai tvirtinti trūksta įrodymų (be kita ko, neatlikta ir grafologinė Žiugždos rankraščių ekspertizė, p. 297–298). Markevičienės tyrimo tikslas suformuluotas lakoniškai ir talpiai: rekonstruoti *Dievų miško* radimosi ir gyvavimo *procesą*, kuris aprėptų tekstologinius ir recepcijos aspektus iki ir po publikavimo (p. 21). Tad knyga siūlo daugiau nei skelbia jos antraštė („rašymo ir redagavimo istorija“) ir ji nėra skirta tik siauram „saviškių“ ratui.

Autorė itin kruopščiai išanalizavo didžiulį *Dievų miško* šaltinių masyvą („politekstą“), kurį sudaro 8 rankraščiai ir mašinraščiai, 12 leidimų (ne visi šaltiniai pareikalavo vienodo dėmesio), nuosekliai atsluoksniavo parengiamąją, rašymo (rankraščio ir mašinraščio), pasirengimo leidybai, poleidybinę kūrinio gyvavimo fazes, skrupulingai pademonstravo autorinius ir neautorinius taisymus, kupiūras, pateikė pažeistų vietų atitaisymus. Tyrimą lydi solidi teorinė paspartis. Tiesa, pradžioje pernelyg apibendrintai pristatomos „rusų“, „prancūzų“ ar kt. tekstologų pozicijos, bet vėliau jos plečiamos ir gilinamos, jomis pagrindžiant savąsias mąstymo trajektorijas (cituojami Dmitrij Lichačiov, Andrej Grišunin, Lidija Gromova–Opulskaja, Boris Tomaševskij, Pierre–Marc de Biasi, Michel Espagne, Peter L. Shillingsburg, Jack Stillinger, Joseph Grigely etc.; ateities darbams autoriui itin svarbios JAV mokslininko Johno Bryanto ir belgų mokslininko Edwardo Vanhoutte'o nuostatos).

Teorinė tekstologija yra pateikusi įvairių atsakymų dėl „kanoninio“ teksto stabilumo ir dinamiškumo, dėl kūrinio politekstinės struktūros funkcionalumo, autorinio ir socialinio determinuotumo. Markevičienė teigia ir savo darbu įrodo klasikinės filologinės ir genetinės kritikos pagarbą autoriui ir jo tekstui, atsi-
ribodama nuo populiarėjančios nuomonės apie skirtinguose kūrinio tekstuose

esančių skirtingų autorinių intencijų lygiavertiškumą, nors jai yra suprantama tekstologinių prieigų sintezės būtinybė, autocentrinio ir sociocentrinio požiūrių į tekstą derinimo prasmė bei politekstinė kūrinio gyvavimo perspektyva.

Knygoje ryškėja maksimalistinė tyrėjos etika: reiklumas sau ir kitiems, siekiant išsaugoti Sruogos kūrinio vientisumą, išsamumo, nuodugnumo siekis, bandant paaiškinti jo gimimo ir gyvavimo aplinkybes, kritiškumas vertinant jo redaktorių veiklą ir žinojimas, kad „kritika be įsipareigojimo – nieko verta“, kad „Visuomet lieka spraga tarp redaktoriaus tikslo pri(si)artinti autentišką kūrinio pavidalą ir gauto rezultato, neatitinkančio tų pastangų“ (p. 222). Tarp šių polių – reiklumo ir galimybių ribų suvokimo – balansuoja Markevičienės tiriamų situacijų vertinimai. Ir vis dėlto reiklumo jos mąstyme yra daugiau.

Iš įvairių šaltinių autorė sutelkia gausybę Sruogos gyvenimo ir aplinkos detalių, kūrinio vertinimų. Jos darbą pavadinčiau įdomiąja ar gyvąja tekstologija, nes tiriamasis objektas jame neatsietas nuo savo laiko ir konkrečių žmonių. Varsytos archyvų durys, skaitytos politinių, kultūros veikėjų baudžiamosios, asmens bylos, disponuota kai kurių privačių archyvų medžiaga, kartais kone ištiesai cituojami laišakai, tardymo apklausų protokolai. Iš archyvinių nuorodų gali susidaryti įspūdis, kad esama daug neskelbtų atsiminimų apie Sruogą, bet neretu atveju autorė lieka ištikima savo tekstologės priedermei remtis pirminiais šaltiniais. Jei knyga kam pasirodys per plati, užtvindanti faktais ir pavyzdžiais, gali skaityti tik konceptuales skyrių apibendrinimus, o jei kam patiks – tik išnašas.

Tad Markevičienės monografija, pagarbiai skirta Samulionio atminimui, yra kitokio pobūdžio nei jo sumanytoji (dingusi? neparengta? pradėta rengti?) *Nuo Štuthofa iki „Dievų miško“*, kuri, kaip galima suprasti iš cituojamų asmeninių Samulionio laiškų ir knygos plano, būtų buvusi straipsnių, atsiminimų, laiškų, recenzijų, dokumentų ištraukų rinkinys, apimantis rašytojo biografijos, kūrinio rašymo, redagavimo, recepcijos klausimus. Vis dėlto Markevičienė informacijos apie Sruogą pateikia ne mažiau, o kai kuriais atvejais gal ir daugiau, nes jai atsivėrė iki tol sunkiai prieinami šaltiniai, pasirodė nauji analitiniai darbai, pagaliau pakito pats mąstymo ir rašymo stilius, leidžiantis laisviau operuoti turima medžiaga.

Tiesa, reiktų pasakyti, kad autorės nuodugnumo siekis, retai besutinkamas šiuolaikinėse monografijose, turi ir nepageidaujamų pasekmių. Pirmiausia tai referatyvumas, kuris itin akivaizdus *Dievų miško* recepciją aptariančiame skyriuje. Markevičienė įtraukia visus įmanomus Sruogos kūrinio vertinimus, net ir

studentų baigiamuosius darbus, „gyvus“ jos disertacijos gynimo tarybos ar oponentų balsus (originali idėja!), nekeldama vertinimų kokybės, gilumo, išvadų patikimumo klausimo. Norint viską pagrįsti, neišvengta ir apriorinių teiginių, pritemptų samprotavimų: pavyzdžiui, recepcinė kritika parodžiusi, „kad kūrinys nėra visapusiškai ištirtas“ (p. 29) (ar kada nors jis išvis gali būti ištirtas?), o priešzastis esanti kanoninio kūrinio teksto stoka: neturint jo, „neįmanoma adekvati jo literatūrologinė recepcija“ (p. 34). Į klausimą, kodėl Samulionis tekstologiniu požiūriu į *Dievų mišką* ėmė gilintis palyginti vėlai, atsakoma: „matyt, vengė nemalonių ir grėsmę kėlusią politinių dalykų aiškinimo ir aiškinimosi“ (p. 110). O gal buvo paprasčiau – pagaliau reikėjo baigti užsitęsusių monografijos rašymą? Pasitaiko atvejų, kai įvairių liudininkų parodymai nesusidėlioja į loginę seką. Pavyzdžiui, sprendžiant kūrinio sumanymo gimimo vietos klausimą, cituojama Vanda Sruogienė, kuri, remdamasi Torūnės lagerio liudininko laišku, kėlė prielaidą, jog Sruoga jau Štuthofe turėjęs užrašus, kuriuos skaitė Torūnės lageryje; įmanoma ir prielaida, kad kūrinys pradėtas rašyti Torūnėje. Markevičienė vienoje vietoje teigia, kad „Lietuvoje kūrinys rašytas toliau“ (p. 52), o kitoje vietoje sako: „Galima spėti, kad *Dievų miško* rankraštis pradėtas rašyti, svečiuojantis Kaune, pas artimus šeimos draugus Nemeikšas“ (p. 133–134), tuo paneigdama paplitusią nuomonę, kad jis pradėtas rašyti Birštone, bet nesusiedama su anksčiau minėtais faktais apie galimus Štuthofe ir Torūnės epizodus.

Vis dėlto autorei dažniau pavyksta sukurti „atviro“ teksto efektą, kai, įvedus tam tikrus saugiklius ir nepametant pasakojimo gijos, leidžiama minčiai plėtotis įvairiais galimumų keliais, laisvai formuotis skaitytojų nuomonėms, klausimams. Štai išnašose atsiranda Samulionio ir Sruogienės ignoruota įdomi informacija apie „amerikoną“ Antaną Bimbą – kad Sruoga norėjęs perduoti kūrinio rankraštį Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijai jo vizito Lietuvoje metu 1945-aisiais. Bimba apie tai kalba 1966 m. – kaip jis, neva Sruogos paprašytas, skaitė *Dievų miško* rankraštį ir perskaitęs pareiškė kritikos, beje, daug kuo panašios į Kazio Preikšo kritiką („Pasitarę su kitais draugais nusprendėme atidėti šios knygos išleidimą“, p. 93–94). Šios situacijos komentaras taiklus: „Neaišku, kiek galime pasikliauti minėtų epizodų aprašymo objektyvumu“, p. 93). Markevičienė pasėja įtarimų dėl Juozo Baltušio vaidmens perduodant rankraštį valdžios atstovams (jis pirmasis kaip *Pergalės* žurnalo redaktorius gavo mašinraštį iš autoriaus rankų: „Dar man nepradėjus spausdinti, rankraštis pateko kažkur kitur“, p. 154).

Toks „atviras“ rašymas, įtraukiant visus turimus šaltinius ir paliekant neįmintus klausimus ateičiai, yra intriguojantis ir iš esmės neignoruoja „istorinės tiesos“ kriterijaus: viskas, kas yra archyvuose, kas užrašyta, anksčiau ar vėliau bus išviešinta, o galinčių tai pakomentuoti liks vis mažiau. Tiesa, yra viena sąlyga – turi būti nubrėžta aiški riba tarp faktų ir prielaidų. Tą ribą kiekvienas tyrėjas savo rizika brėžia pats, todėl visada atsiranda diskutuotinų dalykų. Toks yra šios knygos pagrindiniame tekste be komentarų pateiktas Vlodo Žuko persakomas Korsako aiškinimas, kodėl *Dievų miškas* atsidūręs valdžios žmonių rankose (Sruoga neva „Buvo įpratęs, jeigu koks reikalas, kreiptis į Tūbelį ar Smetoną. Taip ir čia – parašęs knygą, tiesiog perdavė valdžios žmonėms, Gedvilui ar kam kitam“; p. 67). Kaip žinome, yra patikimesni ir mažiau patikimi liudininkai, o kliautis vieno liudininko parodymais, ypač jų perpasakojimais, rizikinga. Čia turėčiau pridurti asmeniškai man Dalios Sruogaitės ne kartą išsakytą priekaištą, kodėl knygoje *Balys Didysis* atsidūrė Elenos Rimkaitės atsiminimai, kuriuos ji, kaip supratau, pagrįstai laikė nepatikimais. Tokie pat nepatikimi jai atrodė ir Vlodo Žuko atsiminimai.

Skyriuje, aptariančiame *Dievų miško* recepciją, vertingiausia yra mums iki šiol mažai žinota informacija apie kūrinio gyvavimą Jungtinėse Valstijose, kuris paradoksaliu būdu atkartoja jo likimą sovietinėje Lietuvoje. Įtikinamai motyvuojamos nesidomėjimo knyga priežastys: kacetinės raštijos gausa, kitų lietuvių Štuthofo kalinių-įkaitų (Stasio Ylos, Antano Kučinsko-Gervydo) knygos, amerikietiškujų leidyklų redaktorių susidūrimas su mįslingu kūriniu-fenomenu, jų neimlumas ironijai. Septyniolika metų trukusi pastangų išversti ir išleisti *Dievų mišką* anglų kalba istorija parodo, kad „uniforminis“ literatūros suvokimas nėra tik stalinizmo prerogatyva. Garsios leidyklos *Macmillan Publishing* atstovės nuomone, *Dievų miškas* – tai „lietuvio knyga, skirta lietuviams“, kurios leidyba nepasiseks, nes „neperteikia tipiško skaitytojo poreikių“, o jos rekomendacija – „pabraukti ir pardeduoti ryškesnes nacionalistines dalis“ bei „pasamdyti profesionalų redaktorių – žmogų, išmanantį Antrojo pasaulinio karo bei Rytų Europos istoriją“ (p. 122) – tiesiog glumina. Pakartočiau savo jau sakytą ir autorės percituotą mintį, kad kūrinio socialinio užsakymo analizė gali išryškinti labai skirtingų – totalitarinės ir laisvos – visuomenių kontekstus, bet gali juos ir netikėtai suartinti. Bandytas *Dievų mišką* išleisti anglų kalba parodė įvairių stereotipų, taip pat ir politinio korektiškumo, barjerus. Pratešiant Loretos Mačianskaitės išsakytą mintį apie „prakeiktuosius“ lietuvių romanus, atrodo, kad Sruogos *Dievų miškas* galėtų pretenduoti į jų sąrašą.

Bet grįžkime prie šioje knygoje svarbiausio – tekstologinio – tyrimo. Nektologus pirmiausia domina tekstologų darbo technologija. Ji gali būti pati paprasčiausia („vedžiojant vienos rankos pirštu vieną šaltinį, kitos rankos pirštu – kitą“, p. 185), tačiau visada pareikalauja tyrėjo kruopštumo ir didelių laiko sąnaudų. Priešleidybiniai tekstai, įtikinamu autorės teigimu, buvo palyginti tarpusavyje ir su išleistais tektais „kiekvienos raidės ir skyrybos ženklų tikslumu“ (p. 29). Siekiant pamatyti, kas į ką keista, ko atsisakyta, kas papildyta, darytas „palimpsestas“ – ant vieno varianto faksimilės užrašyti kitame variante atsiradę pakitimai, taip pat pasitelkta speciali kompiuterinė programa (atskirai perrinkus rankraščio ir mašinraščio tekstus, tokiu būdu palygintas vienas kūrinių skyrius, p. 186). Savo jėgomis atlikta redakcinių įrašų grafologinė ir turinio analizė, nors neretu atveju būtų pravertusi profesionali grafologinė ekspertizė, kuriai reikalinga speciali finansinė parama.

Markevičienės prisipažinimu, „Džiaugsmingiausiai rašyta *Dievų miško* autore dagavimo dalis“ (p. 10). Aiškėja tekstologą turbūt šokiruojanti tiesa, kad iki šiol tyrėjai naudojami tik spausdintais kūrinių tekstais, kad ir kitų Sruogos kūrinių rankraščiams dėmesio neskirta ir kad tik Donatos Linčiuvienės parengtame 1997 m. *Dievų miško* leidime (išspausdintame Sruogos Raštų IV tome) atsižvelgta į rankraštį. Skaitant šį skyrių kyla mintis, kurią vėliau įgarsina autorė: jei 1957 m. *Dievų miško* leidimo redaktoriai, ėmęsi rekonstruoti kūrinių, būtų matę jo rankraštį, mažiau būtų klydę, nustatydami autorinių pataisų pobūdį Drazdausko parengtoje pirmojoje kūrinių redakcijoje.

Markevičienė preciziškai išskiria ir aprašo keturias *Dievų miško* autore dagavimo pakopas, nustato, kad rankraščio kūrimo išėjimo taškas buvo jame esantis mašinraščio intarpas, funkcionavęs „kaip atskiras savarankiškas kūrinių reprezentantas“ (p. 161) – juo pasirėmus pasakojimas kurtas toliau. Čia kiltų klausimai dėl mašinraščio paskirties, jo sukūrimo laiko, bet knygoje jie neplėtojami. Vėliau rankraštis šiek tiek taisytas, paskui surinktas spausdinimo mašinėle, jį dar perkuriant ir prikuriant, po to vėl taisytas. Spėjama, kad būta ir juodraštinio rašymo fazės, nes rankraštis braukytas mažai. Iš pateiktų Sruogienės liudijimų galime suprasti, kad Sruoga daug dirbdavo pirminiame rašymo etape, bet juodraščių niekam nerodydavo, stengdavosi juos sunaikinti (p. 138).

Lygindama *Dievų miško* rankraštį ir mašinraštį, Markevičienė padeonstruoja autorinių taisyčių tendencijas: Sruoga, galimai vengdamas pakenkti konkretiems žmonėms, praleidžia arba kiek pakeičia kalinių ir įkairių

asmenvardžius, konkretina faktus, plečia mizanscenas, ryškina asmenų charakteristikų paradoksumą, komišumą. Rankraščio ir mašinraščio palyginimas atskleidžia, kaip vėrėsi Sruogos atminties klodai, kaip tobulėjo eskizavimo technika, stiprėjo juslinis, vaizdinis teksto sluoksnius. Markevičienė patvirtina Samulionio nuomonę, kad „knyga sukurta tarsi vienu atsikvėpimu“ (p. 174), nes tik užrašius mintį buvo ieškoma formaliosios teksto struktūros. Ir visai smagus dalykas: iš gausiai pateiktų Sruogos citatų pamatome jo būdingas klaidas – daugiausia tai netaisyklinga ilgųjų ir trumpųjų balsių rašyba.

Dievų miško redagavimo istorijoje išryškėja trys etapai: 1945–1948, 1957, 1997–2005 m. – tai teksto niokojimo ir atkūrimo istorija, kurią galime suvokti kaip stalininio pokario, chruščiovinio atlydžio ir pirmojo Nepriklausomybės dešimtmečio mažąją istoriją, jos baimių ir vilčių atspindį. Atrodytų, kad šiandien nebėra prasmės gilintis į pirmąją kūrinių redakciją, nes ji neišvydo dienos šviesos (dabar pagaliau liausimės dėl to apgailestavę), bet tai dramatiškiausias teksto raidos etapas, rodantis jam iškilusią grėsmę ir kokia kaina jis buvo ginamas. Markevičienės pasakojime šis etapas yra kulminacinis, o jame veikiantis Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyriausiasis redaktorius Drazdauskas iškyla kaip Sruogos antagonistas, kuris, kaip ir dera tragedijos antagonistui, patiria ir savo paties dramą. Monografija išėjo iškalbiu dail. Roko Gelažiaus palimpsesto viršeliu, kuriame autorės pavardė ir knygos pavadinimas užrašyti ant 1946 m. spaudai parengto titulinio Sruogos mašinraščio puslapio, o vyriausiojo redaktoriaus sankcija „Tvirtinu rinkti“ tarsi įsigalioja abiem kūriniams.

Bandydama nustatyti, kokių nuoseklumu vyko redagavimo darbai, tyrėja atlieka kone detektyvo darbą, nors neretai gali kliautis tik savo įžvalgomis ir spėjimais. Pradžioje teigiama, kad „abiejuose mašinraščiuose susipynę keliolika anoniminių taisytojų braižų ir ‚balsų‘“ (p. 228), bet iš jų vėliau besigirdi tik du – Drazdausko ir kito nežinomo redaktoriaus, o dažniau „veikiantieji asmenys“ yra spalvoti rašikliai, kuriuos redaktoriai ir autorius skirtingais darbo etapais dar ir kaitaliojo. Taisytojai galėjo būti anonimiški ir pačiam Sruogai („žalio rašalo pataisa čia visai netinka“, p. 268). Neabejotina tik pati bendriausia taisyčių seka: redaktoriaus–Sruogos–redaktoriaus.

Šiandien praminga būtų klausti, kodėl du redaktoriai, kiekvienas atskirai, taisė du *Dievų miško* mašinraščio nuorašus, ką reiškia, kad jų taisyimai kai kada sutapdavo (matyt, buvo išmuštruoti tam tikroje „mokykloje“). Autorės apdairiai įvestuose „Apsiribojimuose“ sakoma, kad istorinės tekstologijos štrichas būtų

reikalingas, siekiant nustatyti „visažinio ar visa taisančio“ redaktoriaus savivokos genezę, bet tai būtų kitų tyrimų laukas (p. 37).

Markevičienės teigimu, autoritetingesnis Sruogai buvęs „kitas“ redaktorius, nes būtent nuo jo peržiūrėto teksto jis pradėdavęs savo autoredagavimą. Spėjimas, kad jis tikriausiai disponavo „valdžios represine galia“ (p. 234), kad jo „redakcinis diktatas [...] yra ideologinio pobūdžio“ (p. 410), daugiau apriorinis, ir ne tik dėl to, kad nenustatyta jo asmenybė, bet ir dėl to, kad jis, atrodo, buvo neblogas stilistas ir, atsižvelgdamas į jo pastabas, Sruoga tekstą ne tik „nutaisydavo“ (pavyzdžiui, vietoje „lenkiukštis“ atsirado „blaudzikaulis, panašus į žmogų“; p. 289 ir kt.).

Aptardama redaktorių kritikos taikinius, Markevičienė kartu pateikia ir *Dievų miško* istorinio interpretavimo eskizą, atveria stalininiu laikotarpiu opų jo ideologinį sluoksnį. Redaktoriams kūrinyje kliuvo galimos aliuzijos į Stalino lagerius, subendrintos kritiškos tautinių grupių charakteristikos, faktai, kad esininkai ukrainiečiai ir kiti nevokiečiai irgi buvo aukos, kad lagerį valdė anaip tol ne naciai, užuominos apie autoriaus „garbės katorganinko“ statusą, ironiški komentarai, specialiosios lagerio sąvokos – rusiški, lenkiški keiksmažodžiai, žargonas ir pan. Tiesą sakant, ir šiandien įvairiai reglamentuojamoje visuomenėje tebestebina Sruogos noras kalbėti, „kaip buvo“. Gal tai paniekinto „zeko“; dorai nesuprantančio, „miręs ar gyvas esi“, atvirumas, naujosios tikrovės nesuvokimas, žinojimas, kad kalba savo „baisumu“ negali prilygti tikrovei? Akivaizdu, kad toks reliktas anuo laiku nebūtų galėjęs ilgai išsilaikyti.

Knyga aktualizuoja, specialiai to nepabrėždama, kūrinio žanro klausimą, parodo galimų jo apibūdinimų įvairovę ir sudaro prielaidas juos sąmoningiau rinktis. Iš pateiktos medžiagos aiškėja, kad *Dievų miškas* buvo sumanytas ir kaip dokumentinis liudijimas, ir kaip grožinis kūrinys. Jame esama retos faktinės informacijos, pavyzdžiui, kaip ir kodėl į SS organizaciją patekdavo ne vokiečiai. Sruoga iš nevirties laiške Drazdauskui rašė: „išbrauksiu visą aktualiją, visą informacinę medžiagą, padarysiu tikrai meno veikalą“ (p. 297); „Jeigu negalima skelbti to, ką aš, galimas daiktas, vienas ir nežinau, iš Mayerio slaptų užrašų iščiulpęs [...], tai geriau viskas braukti be pėdsako“ (p. 353). Kitoje vietoje sako: „Aš gi rašau literatūrinį kūrinį, o ne dienoraštį. Aš noriu būti rašytoju kad ir tokiu atveju“ (p. 60). Su redaktoriais jis polemizavo ir dėl faktų, ir dėl to, kas meno kūrinyje yra „paršyvas tonas“, „dešiovka“, kuri „net trys sieksniai prieš vėją nuoboduliu dvelkia“ (p. 293).

Monografija atskleidžia, kaip „redaktorai interventai“ (p. 290) diskreditavo save, koks beprasmiškas ir agresyvus buvo jų darbas. Tačiau į knygos pabaigą atsiranda naujų Drazdauską jei ne išteisinančių, tai jo dramą ir jo laiką leidžiančių supraciškų dokumentų. 1949 m. Drazdauskas buvo suimtas ir jam teko patirti „nesuredaguotą“ Sruogos aprašytą lagerių tikrovę. Autorės cituojama jo baudžiamosios bylos medžiaga, saugoma Lietuvos ypatingajame archyve, tardymo apklausų protokolai liudija ne tik jo tiesmuką būdą, bet ir galimą chaosą leidyklos darbe, finansinius nusikaltimus. Įtikina mintis, kad „Drazdausko redakcinės pataisos *Dievų miško* mašinraštyje [...] yra neatsiejamoms nuo primastos Preikšos valios“ (p. 414). Markevičienės aptikti leidyklos finansiniai dokumentai rodo, kad Sruogai 1947 m. už *Dievų mišką* ir *Kazimierą Sapiegą* buvo išmokėta 5220 rb. honoraro, o Preikšui už *Dievų miško* recenziją – 1125 rb., už redagavimą, spėjant pagal apgadintą dokumento įrašą, – 1680 rb. (p. 413–414).

Vienas sunkiausių vėlesnių teksto rekonstrukcinių ir restauracinių, taip pat tiriamųjų tekstologinių darbų – nustatyti Sruogos darytų pataisų pobūdį, atskirti autorekacinius ir autocenzūrinius taisymus. Aiškėja, kad 1957 m. leidime Sruogos taisymai iš esmės buvo traktuoti kaip autorekaciniai, tad išsaugoti. Linčiuvienė, rengdama 1997 m. *Dievų miško* leidimą, pirmą kartą teksto istorijoje suabejojo, „ar tikrai ‚autokorektūriniai‘ braukymai raudonu ir mėlynu rašalu LLTIB RS mašinraštyje yra autoriniai“ (p. 430–431). Markevičienės pasiūlytas kelias nustatyti taisymų priežastį yra minėtas rankraščio ir mašinraščio palyginimas: jei frazės nėra rankraštyje, bet atsiranda mašinraštyje, vadinasi, autoriui ji svarbi, ir jei redakciniame variante ji išnyksta, galima įtarti redaktoriaus intervenciją. Abstrakčiai svarstant, kūrinio rengimo procese galimas ir tolimesnis autorinis teksto gludinimas, be to, redaktorių taisymai gali būti ne tik ideologiniai (ypač to „kito“ redaktoriaus), kita vertus, ne tik ideologinio turinio taisymai yra prievartiniai. Tačiau šiuo atveju, matyt, racionalu atsižvelgti į konkrečią Sruogos ir jo kūrinio situaciją. Markevičienės įsitikinimu, Sruoga pats nebūtų keitęs teksto (p. 430). Bet kuriuo atveju šis tyrimas parodo, kad riba tarp stilistikos ir politikos kartais yra visai nežymi ir kad autorekaciniuose taisymuose išskirti autocenzūrinių („savęs tramdym[o,] sąmoning[o] nutylėjim[o] ir ideologini[o] prisitaikym[o]“; p. 483) sluoksnį sunku, kaip ir sunku absoliučiai išgryninti autoriaus intencijas. Džiugina tai, kad tyrėja yra atradusi pasaulinės tekstologijos praktikoje taikomą tokių problemų sprendimo kelią – skaitmeninės mokslinės *Dievų miško* duomenų bazės-kritinio archyvo sukūrimą. Jame atsispindėtų

išsamus ir dinamiškas viso kūrinio vaizdas, būtų pateikti visi archyvuose išlikę jo tekstai ir su jais susiję istoriniai dokumentai, o skaitytojas turėtų „atvirojo redagavimo“ galimybę (p. 224) – pats savarankiškai surastų redakcinius taisymus ir atliktų individualias rekonstrukcijas.

Itin gerbtinas Markevičienės prisipažinimas: „Atsiranda galimybė objektyviai neaprašyti, neįvertinti, galbūt net nebepajėgti suprasti“ (p. 10). Vienu šiuo požiūriu aktualų epizodą laikyčiau autorės apgailestavimą, kad 1957 m. leidimo redaktoriai Aleksandras Žirgulyš, Eugenijus Matuzevičius, Vytautas Rudokas plačiau neatvėrė savo darbo laboratorijos, neaptarė jiems iškilusių problemų (p. 436–437). Tai, kas jaunosios tyrėjų kartos atstovei atrodo kone kaip apkiautimas, galėtų virsti dar viena paskata tirti sovietmečio ir vėlesnės lietuviškosios tekstologijos tradiciją, jos elgsenos įpročius. Savo ruožtu Markevičienė, detaliai aprašiusi Drazdausko taisymus, kurių nemažą dalį 1957 m. leidinio redaktoriai-rekonstruotojai grąžino, iš dalies kompensavo tą stygių, parodydama, ką jie turėjo nuveikti.

Monografija leidžia plėtoti autorės iškeltą mintį apie nevienprasmiskus teorinės ir praktinės tekstologijų santykius, apie jų abipuses pretenzijas ir skolas ne tik politinės prievartos, bet ir komercinės naudos sistemose. Leidybinės praktikos ir tyrimų atsietumas pademonstruotas 2006 m., kai „Lietuvos ryto“ leidykla išleido „romaną“ *Dievų miškas*, remdamasi 1971 m. tekstu, nors jau buvo pasirodę du Linčiuvienės parengti jo restauruoti variantai, internetinėje klasikinės lietuvių literatūros antologijoje siūlyta skaityti 1957 m. leidimą, o 2013 m., Markevičienei jau apgynus daktaro disertaciją, kurios pagrindu parengta monografija, „Baltos lankos“ mechaniškai atkartoją 2005 m. *Dievų miško* leidimą. Savo ruožtu redaktorei praktikei Linčiuvienei per vienerius metus teko atlikti tai, ką dabar ilgai darytų LMT nebloggeriai finansuojama mokslinė komanda. Markevičienė parodo Linčiuvienės nuopelnus atkuriant „reliatyviai patikimą tekstą“ (Žirgulio terminas, p. 479) 1997 m. *Dievų miško* leidime ir jo „juvelyrinę“ restauraciją 2005 m. Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos leidime, bet jai, kaip ir kitiems redaktoriams, taiko tą patį reiklumo matą. Linčiuvienės dėka pirmą kartą buvo pristatyta *Dievų miško* teksto istorija, įvertinti ankstesnių kolegų pasiekimai, nurodytos grąžintos teksto vietos, paskelbtos lapeliuose rašytos Sruogos pastabos Drazdauskui, apklausti tuomet dar gyvi liudininkai Jurgis Tornau, Jonas Čekys, Leonas Vildžiūnas, peržiūrėti Vytauto Maknio, Žirgulio, Čekio archyviniai fondai. Tačiau 1997 m. leidime palikta daug korektūros klaidų,

įvairių netikslumų, padarytos kalbos literatūrinimu pagrįstos stilistinės, gramatinės, skyrybos pataisos, kurios „Griežtai žvelgiant vien iš tekstiškumo pozicijos“ (p. 476–477) atrodo nepriimtinos. Sutikdama su mintimi, kad leidyklos „vidinius mechanizmus būtina tirti taip pat dėmesingai, kaip ir redakcinę instanciją“ (p. 478), manyčiau, kad būta paprastesnių priežasčių, nei „gili krizė, ištikusi modernią leidybos instanciją“ (p. 478), kodėl LLTI leidykla, rengusi Sruogos Raštus, neturėjo profesionalaus korektoriaus.

Vis dėlto eilinį skaitytoją galima nuraminti: 1997 m. ir ypač 2005 m. *Dievy miško* leidimuose, kuriuos daugelis rasime savo namų bibliotekose, itin didelių teksto pažeidimų nėra, o pačios Markevičienės tvirtinimu, kūrinio „stilistinė, žanrinė, struktūrinė šerdis nebepakis“ (p. 480). Tad jos teiginį, kad iki šiol neturime kanoninio, kritiškai nustatyto kūrinio teksto, „bent sąlygiškai patikimai perteikiančio šaltinių duomenis ir kartu – autoriaus kūrybines intencijas“ (p. 22), teisingu laikyčiau tik iš dalies. Kanoninį tekstą, kurį turėti privalu, anksčiau ar vėliau turėsime (tai įrodo pagal klasikinės tekstologijos reikalavimą jį „pranašaujanti“ aptariamoji monografija), kaip minėta, atrastas ir šiuolaikiškas būdas jį pateikti. Tikėkimės, kad kartu su tuo bus išspręstas ir aktualus praktinis klausimas – kokią *Dievy miško* tekstą siūlysime skaityti mokiniams.